

Kobiety wśród sołtysów – dlaczego jest ich coraz więcej i co z tego wynika?

ILONA MATYSIAK

Instytut Filozofii i Socjologii, Akademia Pedagogiki
Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej
imatysiak@aps.edu.pl

Women among village representatives – Why are their numbers increasing, and what are the consequences?

DOI: 10.26368/17332265-050-2-2020-3

SŁOWA KLUCZOWE

funkcja sołtysa,
sołtysi, sołtyski,
samorząd lokalny,
społeczeństwo
obywatelskie, wieś

KEYWORDS

a position of the
village representative,
gender, local
government, civil
society, rural areas

ABSTRAKT

Artykuł koncentruje się na kobietach pełniących funkcję sołtysa. Autorka podejmuje próbę odpowiedzi na pytania o to, dlaczego w ostatnich latach rośnie liczba sołtyszek i czy występują jakieś istotne różnice między kobietami i mężczyznami w sposobach sprawowania tej funkcji. Analiza jest oparta na materiale jakościowym obejmującym sto osiem wywiadów z sołtyskami i sołtysami oraz innymi aktorami lokalnymi, przeprowadzonych w dziesięciu gminach położonych w różnych regionach kraju. Jej wyniki wskazują złożony charakter przyczyn feminizacji funkcji sołtysa, obejmujących takie czynniki jak specyfika samej funkcji, zasoby jednostkowe mężczyzn i kobiet czy uwarunkowania lokalne. Sposób, w jaki kobiety i mężczyźni sprawują tę funkcję, nie różni się znacznie, ale sołtyski, jak się wydaje, przywiązują większą niż mężczyźni wagę do wzmacniania „ducha wspólnoty” w swoich miejscowościach.

ABSTRACT

The author devotes her article to women serving in the position of *sołtys* – heads of rural self-government units. She notes that recent years have brought an uptick in the number of women serving in this capacity, and she explores whether they work any differently than their male counterparts. The author's analysis is based on qualitative material comprised of 108 interviews with *sołtys* (women and men alike) as well as with other local actors conducted in 10 communities across Poland. The results suggest a complex set of causes for the growing representation of women in rural self-government, comprising factors such as the specific characteristics of the job of *sołtys*, demographics, and conditions prevailing in the local communities. On the one hand, the author does not discern any major differences in the manner in which men and women go about such work, but on the other she observes that female *sołtys* tend to have more regard for the general community spirit and try to foster it.

Niniejszy artykuł koncentruje się na kobietach pełniących funkcję sołtysa. W świetle dostępnych danych statystycznych wzrost ich odsetka nabrał szczególnego przyspieszenia po transformacji systemowej. Według Głównego Urzędu Statystycznego w 1958 roku wynosił on 0,8%, a w 1967 roku – 2,8%.

W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych udział kobiet wśród sołtysów wynosił najwyżej kilkanaście procent (por. Ostrowski 1995), podczas gdy w 2009 roku – już 30,2%, osiągając 40% w 2018 roku. W artykule podjęto próbę uzyskania odpowiedzi na dwa pytania badawcze:

- Dlaczego liczba sołtysów rośnie w ostatnich dekadach?
- Czy sprawowanie przez nie funkcji sołtysa charakteryzuje się jakąś specyfiką w porównaniu z mężczyznami.

Sołtyski i sołtysy w rzeczywistości działają na styku samorządu i społeczeństwa obywatelskiego na poziomie lokalnym. Osoby pełniące tę funkcję rzadko ograniczają się tylko do wykonywania czynności administracyjnych lub „urzędniczych”, starają się również aktywizować i integrować mieszkańców swoich wsi. Często mówią, że dobry sołtys czy dobra sołtyska to przede wszystkim „społecznik”, a nie działacz samorządowy czy polityczny.

Treść niniejszego artykułu opiera się na wynikach badań własnych, zrealizowanych na potrzeby pracy doktorskiej autorki *Rola sołtysów we współczesnych społecznościach wiejskich. Płeć jako czynnik różnicujący kapitał społeczny*, napisanej pod kierunkiem profesor Renaty Siemieńskiej-Żochowskiej i obronionej w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego w czerwcu 2012 roku. Omówienie wybranych wyników – odnoszących się do postawionych pytań badawczych – poprzedzi krótka charakterystyka funkcji sołtysa, prezentacja dostępnych statystyk dotyczących sołtysów, a także zarys problematyki badania oraz opis jego metodologii.

Specyfika funkcji sołtysa

Sołtyski i sołtysy są – jak często sami siebie określają – „łącznikami” między mieszkańcami danego sołectwa i władzą lokalną wyższego szczebla, przede wszystkim gminnego. Ich formalna pozycja w systemie instytucji samorządowych stanowi pochodną pozycji sołectwa jako jednostki pomocniczej gminy. Przepisy Ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym określają ogólne ramy funkcjonowania sołectw. Zgodnie z zasadą pomocniczości powinny one być uszczegółowione w aktach prawa miejscowego – statutach sołectw, określających ich zadania stosownie do potrzeb, możliwości i zasobów konkretnego sołectwa. Praktyka pokazuje jednak, że samorządy nierzadko traktują tę sprawę po macoszemu (Iwanicka 2009).

Analogicznie, przepisy ustawowe wyznaczają jedynie ogólne ramy pozycji sołtysa – organu wykonawczego sołectwa, obok zebrania wiejskiego jako organu uchwałodawczego i rady sołeckiej, która ma wspierać sołtysa w działaniu. W świetle tych przepisów sołtys i członkowie rady sołeckiej są wybierani w głosowaniu tajnym i bezpośrednim (najczęściej na czteroletnią kadencję) przez stałych mieszkańców sołectwa. Sołtys korzysta z ochrony prawnej przysługującej funkcjonariuszom publicznym oraz może uczestniczyć w sesjach rady

gminy i pracach jej komisji, ale bez prawa głosu. Ramy te powinny być uszczegółowione w statutach sołectw. Niechęć samorządów wielu gmin do przekazywania zadań sołectwom, niezrozumienie zasady pomocniczości oraz postrzeganie obowiązków sołtysa jako „zrozumiałych same przez się” sprawiają, że aktywność sołtysów stanowi wypadkową tradycji, nastawienia władz lokalnych poszczególnych gmin (w jakim stopniu chcą wspierać działania sołtysów i przekazywać zadania swoim sołectwom) oraz inwencji samych sołtysów.

Wydaje się zatem, że oparcie systemu samorządu terytorialnego na „silnych” gminach niezamierzenie doprowadziło do marginalizacji sołectw jako jednostek pomocniczych, które w praktyce są mocno zależne od gmin w wymiarze finansowym i decyzyjnym. W konsekwencji funkcja sołtysa również jest często postrzegana jako pozbawiona realnej władzy i wpływu. Z drugiej strony obserwuje się również tendencje, które mogą przyczyniać się do wzmocnienia pozycji sołtysów. Od 2009 roku działa mechanizm funduszy sołeckich, który zakłada wyodrębnienie w budżecie danej gminy określonych na podstawie ustawowego algorytmu środków do dyspozycji sołectw, przyznawanych na realizację inicjatyw wybranych przez mieszkańców na zebraniu wiejskim. Sołtyski i sołtysi odgrywają tu szczególną rolę jako naturalni koordynatorzy całego procesu – od moderowania dyskusji mieszkańców przez przygotowanie i złożenie wniosku o przyznanie funduszu do realizacji samej inicjatywy. W świetle badań Arkadiusza Ptaka (2016) mamy również do czynienia z rosnącym upolitycznieniem samorządu wiejskiego. Wójtowie często próbują ingerować w wybory sołeckie, „namaszczając” najbardziej korzystnych ze względu na ich interes kandydatów. Należy jednak zaznaczyć, że znaczenie tych tendencji może się różnić w zależności od środowiska lokalnego. Badania Arkadiusza Ptaka były prowadzone w województwach wielkopolskim i lubelskim, a mechanizm funduszu sołeckiego nie jest dla gmin obligatoryjny.

Kobiety wśród sołtysów

W dwudziestoleciu międzywojennym, mimo uzyskania przez Polki praw wyborczych w 1918 roku, zaangażowanie we władzę lokalną uważano w środowiskach wiejskich za aktywność męską (Wawrzykowska-Wierciochowa 1961). Również w pierwszych dekadach powojennych udział kobiet wśród sołtysów był nikły (tabela 1).

Niestety, brakuje kompletnych danych ogólnopolskich pozwalających zapełnić lukę czasową w powyższej tabeli. Można jednak przypuszczać, że znaczny wzrost udziału kobiet wśród sołtysów zaczął się wraz z transformacją systemową w 1989 roku. Badania przeprowadzone przez zespół Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych na próbie siedemdziesięciu dwóch wsi położonych w różnych regionach kraju wykazały, że udział kobiet wśród sołtysów w badanych

Tabela 1. Udział kobiet wśród sołtysów w latach 1958, 1967, 2009, 2015 i 2018

Rok	Liczba sołtysów	Liczba sołtyszek	Udział kobiet wśród sołtysów (w %)
1958	40 589	317	0,8
1967	39 822	1099	2,8
2009	40 254	12 144	30,2
2015	40 553	15 812	39,0
2018	40 447	16 196	40,0

Źródło: gus (1968, s. 57); Bank Danych Lokalnych (<http://www.bdl.stat.gov.pl>).
Obliczenia własne.

mięscowościach wynosił 11%, a w radach sołeckich – 8% (Ostrowski 1995, s. 12). Skala wzrostu udziału kobiet wśród sołtysów jest przy tym większa w porównaniu z funkcjami samorządowymi wyższych szczebli. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2018 roku udział kobiet wśród radnych gmin wiejskich i miejsko-wiejskich wynosił 30,7%, wśród radnych powiatu – 23,9%, wśród radnych sejmików wojewódzkich – 29%, a wśród wójtów, burmistrzów i prezydentów miast – 12%.

Wzrost udziału kobiet wśród sołtysów ma różną skalę w zależności od regionu kraju. W podziale na województwa (tabela 2) największy charakteryzuje zachodniopomorskie (53,8%), najmniejszy zaś podkarpackie (23,7%). Analizy dostępnych danych z lat wcześniejszych w rozkładzie przestrzennym pokazują, że różnice te mają charakter trwały (Matysiak 2014, s. 78, 80–83).

Różnice te wpisują się w hipotezę innowacyjności, w myśl której postmi-gracyjny charakter Ziemi Zachodnich i Północnych sprawia, że mieszkańcy tego regionu są bardziej otwarci na nietypowe zachowania społeczne i mniej konserwatywni w porównaniu z „zasiedziały” społecznościami reszty kraju, szczególnie w byłej Galicji (Bartkowski 2003).

Problem badawczy i metodologia badania

Podjęty w niniejszym artykule problem badawczy obejmuje przyczyny obserwowanego w Polsce wzrostu liczby sołtyszek oraz konsekwencje tego procesu, a więc to, czy kobiety różnią się od mężczyzn w sposobach sprawowania tej funkcji.

Przyczyn można szukać w trzech grupach czynników. Po pierwsze, związanych z samymi kobietami, których rosnące wykształcenie i aspiracje życiowe przekładają się na chęć większego zaangażowania w lokalne życie publiczne. Tendencje te są widoczne między innymi w badaniach Renaty Siemieńskiej (2000) dotyczących posłanek i kobiet radnych samorządowych w Polsce. Po

Tabela 2. Udział kobiet wśród ogółu sołtysów w podziale na województwa w 2018 roku

Województwo	Liczba sołtysów ogółem	Liczba sołtyszek	Odsetek sołtyszek
łódzkie	3487	1467	42,1
mazowieckie	7272	2983	41,0
małopolskie	1908	662	34,7
śląskie	1070	444	41,5
lubelskie	3712	1450	39,1
podkarpackie	1544	366	23,7
podlaskie	3185	934	29,3
świętokrzyskie	2121	907	42,8
lubuskie	1017	477	46,9
wielkopolskie	3858	1403	36,4
zachodniopomorskie	1725	928	53,8
dolnośląskie	2316	1075	46,4
opolskie	1012	465	45,9
kujawsko-pomorskie	2285	915	40,0
pomorskie	1634	684	41,9
warmińsko-mazurskie	2301	1036	45,0

Źródło: Bank Danych Lokalnych (<http://www.bdl.stat.gov.pl>). Obliczenia własne.

drugie, przyczyn można szukać w naturze samej funkcji sołtysa. W badaniach dotyczących rynku pracy często łączy się feminizację zawodów – wzrost liczby kobiet w zawodach wcześniej zdominowanych przez mężczyzn – z pogarszaniem się warunków zatrudnienia. Barbara Reskin (1991) wskazuje, że ze zjawiskiem tym często mamy do czynienia wtedy, gdy zawody te tracą swoją „atrakcyjność”, stają się mniej prestiżowe, gorzej opłacane oraz mniej wymagające w wymiarze specjalistycznych kwalifikacji. W Polsce w okresie PRL dotyczyło to między innymi zawodu farmaceuty (Dzięcieleska-Machnikowska 1966). Podobne tendencje obserwuje się także w sferze polityki i aktywności publicznej, w tym lokalnej. Na przykład Małgorzata Fuszara (2006) wiązała rosnącą liczbę kobiet wśród sołtysów ze spadkiem prestiżu i znaczenia tej funkcji. Po trzecie, znaczenie mogą mieć również ogólne procesy modernizacyjne oraz zmiany systemu wartości, prowadzące do upowszechniania się progresywnych poglądów na temat ról społecznych kobiet i mężczyzn (Norris, Inglehart 2009). Mimo ostatnio obserwowanego zwrotu dyskursu publicznego w stronę konserwatywną okres przed wejściem Polski do Unii Europejskiej oraz lata po akcesji pociągnęły za sobą wdrożenia rozwiązań

prorównościowych, między innymi w Kodeksie pracy lub ordynacji wyborczej (mechanizm kwotowy). Analizy Renaty Siemieńskiej wskazują stabilny w polskim społeczeństwie wzrost akceptacji odgrywania przez kobiety ról zawodowych i publicznych (Siemieńska 2011).

Próbując wyjaśnić konsekwencje wzrostu udziału kobiet wśród sołtysów, można odwołać się do literatury dotyczącej udziału kobiet w polityce i perspektywy reprezentacji substancjalnej (*substantive representation*). Chodzi o to, czy liczbowy wzrost reprezentacji kobiet czyni jakąś różnicę (Lovenduski, Norris 2003). Zgodnie z wpływową, choć krytykowaną koncepcją „masy krytycznej”, dopiero co najmniej 30% kobiet w ciałach ustawodawczych może spowodować zmianę jakościową, pociągającą za sobą większą liczbę decyzji dotyczących tematów istotnych dla kobiet, na przykład godzenia ról zawodowych i rodzinnych (Dahlerup 1988). Część badań dotyczących przywództwa wskazuje również, że kobiety częściej niż mężczyźni przyjmują bardziej demokratyczny styl zarządzania (Billing, Alvesson 2014).

Celem analizy materiału empirycznego jest ustalenie, która grupa czynników może mieć znaczenie w poszukiwaniu wyjaśnień obserwowanego wzrostu udziału kobiet wśród sołtysów oraz czy sołtyski i sołtysi różnią się znacznie w sposobach sprawowania swojej funkcji.

Badaniem zostało objętych dziesięć gmin położonych w różnych regionach kraju. Podstawowe kryteria doboru stanowiły: zróżnicowane tradycje historyczne z uwzględnieniem specyfiki Ziemi Zachodnich i Północnych, feminizacja lokalnej sfery publicznej, rozumiana jako udział kobiet wśród radnych gminy i sołtysów zbliżony do 50%, oraz maskulinizacja lokalnej sfery publicznej, rozumiana jako udział kobiet wśród ogółu sołtysów i radnych gminy zbliżony do 30% lub niższy (kadencja 2006–2010). W każdym województwie została wybrana do badania para przeciwnych jednostek samorządu terytorialnego – złożona z gminy o sfeminizowanej i zmaskulinizowanej sferze publicznej (tabela 3).

W okresie od listopada 2009 do grudnia 2010 roku przeprowadzono pięćdziesiąt jeden wywiadów z osobami pełniącymi funkcję sołtysa (dwadzieścia osiem kobiet i dwudziestu trzech mężczyzn) oraz pięćdziesiąt siedem wywiadów z innymi aktorami lokalnymi – przedstawicielami władz gminnych, organizacji społecznych oraz instytucji publicznych. Prezentowane w niniejszym artykule wyniki badania w różnym zakresie wchodziły w zakres wcześniejszych publikacji (por. między innymi: Matysiak 2014; 2015), a zostaną tutaj omówione w następujących wymiarach: motywy towarzyszące obejmowaniu funkcji sołtysa przez kobiety i mężczyzn, atrakcyjność funkcji, opinie badanych dotyczące ról społecznych kobiet i mężczyzn oraz podobieństwa i różnice w działaniach podejmowanych przez sołtyski i sołtysów. Rozważania te poprzedzi krótka charakterystyka społeczno-demograficzna osób pełniących funkcję sołtysa uczestniczących w badaniu.

Tabela 3. Wykaz gmin wybranych do badania ze względu na kryterium udziału kobiet w lokalnym życiu publicznym w 2009 roku

	Województwo	Gmina	Typ gminy	Liczba ludności w 2009 roku	Udział kobiet wśród radnych (w %)	Udział kobiet wśród sołtysów (w %)
Ziemie Zachodnie i Północne	zachodniopomorskie	Dobra Szczecińska	wiejska	15 569	53,3	66,7
		Mielno	wiejska	4935	33,3	12,5
dawne Królestwo Kongresowe	mazowieckie	Kałużyn	miejsko-wiejska	6086	53,3	75,0
		Wyszogród	miejsko-wiejska	5939	53,3	11,8
	lubelskie	Serniki	wiejska	4876	40,0	46,2
		Ryki	miejsko-wiejska	20 505	19,0	23,3
dawny zabór pruski	wielkopolskie	Murowana Goślina	miejsko-wiejska	16 248	53,3	25,0
		Czerwonak	wiejska	25 300	28,6	36,4
Galicja	podkarpackie	Lutowiska	wiejska	2195	13,3	66,7
		Łańcut	wiejska	20 849	9,5	11,1

Źródło: Bank Danych Lokalnych (<http://www.bdl.stat.gov.pl>).

Charakterystyka badanych sołtyszek i sołtysów

Wiek badanych sołtyszek najczęściej mieścił się w przedziale 31–40, 41–50 i 51–60 lat, mężczyźni zaś – 51–60 lub 61–70 lat. Większość z nich sprawowała funkcję sołtysa przez jedną, dwie lub ewentualnie trzy kadencje. Kobiety przeważały wśród sołtysów młodszych oraz mniej doświadczonych (jedna kadencja lub dwie kadencje), mężczyźni zaś wśród osób starszych, charakteryzujących się większym doświadczeniem w wypełnianiu obowiązków sołtysa.

Wśród badanych dominowały osoby legitymujące się wykształceniem średnim zawodowym (technikum) oraz, w mniejszym stopniu, absolwenci zasadniczych szkół zawodowych. Pojedyncze osoby posiadały wykształcenie wyższe, a jeden z badanych sołtysów uzyskał stopień doktora.

Źródła utrzymania wskazane przez większość badanych sołtyszek i sołtysów to praca we własnym gospodarstwie lub emerytura bądź renta. Oznacza to, że osoby te mogą bardziej elastycznie dysponować własnym czasem i częściej przebywają w miejscu zamieszkania. Należy zaznaczyć, że większość badanych będących na emeryturze lub rencie albo deklarujących pracę w gospodarstwie (częściej mężczyźni) ma jednak za sobą doświadczenia w pracy najemnej poza rolnictwem.

Zdecydowana większość badanych znajdowała się w związku małżeńskim i miała dzieci, zwykle już dorosłe. Badani z najmłodszej grupy wiekowej (częściej kobiety) wskazywali, że mają co najmniej jedno dziecko w wieku szkolnym. Będąc w takiej sytuacji sołtyski często deklarowały, że ich decyzja o kandydowaniu była poprzedzona rodzinną naradą. Dla większości z nich kluczowe znaczenie miało wsparcie najbliższych osób (na przykład męża, starszych dzieci, matki lub teściowej) w opiece nad dziećmi i zajmowaniu się domem.

Niemal połowa badanych, w tym nieco częściej kobiety, zadeklarowała, że nie pochodzi z miejscowości, w której pełni obecnie funkcję sołtysa. Miejscem ich pochodzenia często były inne wsie z terenu tej samej gminy, powiatu lub regionu. Wsie, w których mieszkają badane, to rodzinne miejscowości ich mężów.

Motywy towarzyszące obejmowaniu funkcji sołtysa

Najczęściej wymieniane przez badanych bezpośrednie motywacje do kandydowania w wyborach sołeckich obejmowały: chęć zrobienia czegoś dla sołectwa i jego mieszkańców, potrzebę wprowadzenia zmian, często wobec braku aktywności poprzedniego sołtysa lub poprzedniej sołtyski, zaspokojenie potrzeb sprawstwa i wpływu na sprawy lokalne oraz aktywności w życiu społecznym.

Zaangażowanie w samorząd wiejski wyraźnie kompensuje brak lub ograniczenie aktywności w innych wymiarach życia społecznego, na przykład po przejściu na emeryturę (kobiety i mężczyźni). Kilka starszych sołtyszek wskazało również, że „sołtysowanie” może być dobrym lekarstwem na samotność w sytuacji „opuszczonego gniazda”, spowodowanej wdowieństwem i wyprawdawką dzieci z rodzinnej miejscowości. Część młodszych sołtyszek wskazała, że objęcie funkcji sołtysa stanowi dla nich sposób na samorealizację, szczególnie w sytuacji, kiedy wcześniej czuły się zmuszone do rezygnacji ze swoich ambicji edukacyjnych lub zawodowych:

[...] mając troje dzieci, nie ma się za bardzo czasu, żeby sobie jeździć gdzieś tam, do centrum miasta na jakieś zajęcia, zaczęłam szukać, żeby coś tutaj się działo. No i tak tutaj właściwie rzuciłam się na tą pracę społeczną. [Z.D.10_k.s]¹

¹ Oznaczenia wywiadów w nawiasach kwadratowych: pierwsza litera oznacza województwo („Z” – zachodniopomorskie, „M” – mazowieckie, „P” – podkarpackie), druga litera odnosi się do pierwszej litery nazwy gminy, cyfra oznacza numer wywiadu w ramach danego województwa, litera „k” lub „m” odnosi się do płci respondenta, litera „s” oznacza osobę pełniącą funkcję sołtysa, „r” – radnego gminy, „l” – lidera organizacji społecznej, „u” – przedstawiciela lokalnej instytucji.

Chciałam być nauczycielką, ale w tamtych czasach trzeba było mieć zgodę kuratora, żeby dalej studiować zaocznie. To mi się nie udało. [W.Cz.2_k.s]

Należy również podkreślić, że znaczna część badanych sołtysów i sołtysów posiadała różnego typu zasoby społeczne, które mogły pozytywnie wpływać na ich „wybieralność”: doświadczenia wcześniejszego zaangażowania w lokalne organizacje i instytucje (na przykład Ochotnicza Straż Pożarna, koło gospodyń wiejskich, rada rodziców) oraz nieformalne działania na rzecz swojego otoczenia, posiadanie wzorców zaangażowania społecznego lub politycznego w najbliższej rodzinie (łącznie z sytuacjami bezpośredniego dziedziczenia funkcji sołtysa w ramach rodziny, co nieco częściej dotyczyło kobiet), wykonywanie zawodu umożliwiającego nawiązywanie szerokich kontaktów z mieszkańcami, na przykład sprzedawczyni w lokalnym sklepie, urzędniczka, kierownik kółka rolniczego. Część badanych sołtysów, które nie pochodzą z miejscowości, w której obecnie pełnią tę funkcję, wskazała również, że w ich wypadku znaczenie miało bycie osobą z zewnątrz. Postrzegano je jako bardziej skłonne do zaangażowania się, ponieważ szukające akceptacji w nowej społeczności, a także neutralne – nieuwikłane w lokalne konflikty.

Atrakcyjność funkcji sołtysa

W większości wywiadów wskazywano widoczny spadek znaczenia i prestiżu funkcji sołtysa:

[...] w latach dziewięćdziesiątych bardzo okrojono funkcję sołtysa. [...] Sołtys praktycznie to w tej chwili jest tylko inkasentem. A decyzje to podejmuje rada gminy. [...] żadnych mocy decyzyjnych to nie mamy. [M.W.9_m.s]

Wpływ sołtysów i sołtysów na procesy decyzyjne sprowadza się do umiejętności przekonywania radnych gminy, żeby podejmowali decyzje na korzyść danego sołectwa. W wypadku części badanych było to powodem frustracji:

Bezsilność, bezradność. Myślałam, że można więcej zrobić. A, niestety, wszystko się opiera na władzy ustawodawczej, na radnych. [L.S.3_k.s]

Jednocześnie zwiększa się „roszczeniowość” mieszkańców wsi, którzy oczekują wysokiego standardu lokalnej infrastruktury i szybkiego rozwiązania zgłaszanych problemów. Szczególnie badane sołtyski wskazywały przy tym, że często są traktowane przez mieszkańców jak dwudziestoczworgo-dzinne „pogotowie do wszystkiego”.

Pełnienie funkcji sołtysa nie przynosi szczególnych korzyści finansowych. W wielu gminach sołtyski i sołtysi otrzymują diety za udział w sesji

radę gminy, ale zwykle znacznie niższe niż radni. Wynagrodzenie od inkasa podatków lokalnych (rolnego, leśnego oraz od nieruchomości) to ekwiwalent kilku procent sumy zebranej przez sołtyskę lub sołtysa. Zazwyczaj oznacza to niewielkie pieniądze. Osoby badane często się skarżyły, że muszą dokładać do swojej działalności z własnej kieszeni (na przykład koszty paliwa, rozmów telefonicznych z mieszkańcami).

Zdaniem wielu respondentów, funkcja sołtysa była ważniejsza i bardziej atrakcyjna przed 1989 rokiem niż obecnie. Mogła ułatwiać dostęp do ograniczonych wówczas dóbr, jak przydziały nawozu lub materiałów budowlanych. Sołtyski i sołtysi otrzymywali również wynagrodzenie, którego wysokość zależała między innymi od liczby mieszkańców sołectwa (Główny Urząd Statystyczny 1968, s. VIII–XI). W ich opinii, osłabienie pozycji sołtysa w kategoriach władzy i prestiżu w połączeniu z rosnącymi oczekiwaniami społecznymi sprawia, że mężczyźni są nią coraz mniej zainteresowani:

Jakoś i mężczyźni nie garną się do tej pracy takiej... Bo to jest społeczna praca, bo to nie jest jakoś opłacana praca. [Z.D.8_k.s]

Role społeczne kobiet i mężczyzn

Opinie badanych na temat ról społecznych kobiet i mężczyzn oraz ich zaangażowania w lokalnej sferze publicznej okazały się odmienne w gminach sfeminizowanych i gminach zmaskulinizowanych. W tych pierwszych często łączono duży udział kobiet w samorządzie z ogólnymi zmianami postaw społecznych o prorównościowym charakterze:

Wydaje mi się, że większa jest świadomość społeczna i [...] kobiety odchodzą od [...] stereotypu, że kobieta równa się dom, dzieci, pranie, gotowanie, sprzątanie, ewentualnie praca zawodowa. [L.S.8_k.l]

Chyba zmiana pokoleniowa i otwarcie się na nowe czasy. [L.S.10_m.u]

Kobiety, które pełnią funkcje sołtysów i radnych gminy, były oceniane jako kompetentne i dobrze przygotowane do odgrywania tych ról. Przypisywano im specyficzne, kobiece cechy i predyspozycje, które sprawiają, że wnoszą one nową jakość do struktur samorządu lokalnego: spokój i opanowanie, obowiązkowość, dyscyplinę i skrupulatność w wypełnianiu zadań, a także większą wrażliwość na problemy społeczne (na przykład dotyczące rodzin, dzieci i młodzieży), lepszą umiejętność współpracy z lokalnymi organizacjami oraz większą gotowość do działania na rzecz wspólnego dobra.

W gminach zmaskulinizowanych z kolei często wskazywano trwałość tradycyjnego podziału ról według płci:

Jeśli chodzi o sołtyski na wsi, to chyba od wieków kobiety tak nie bardzo dopuszczali do tej władzy, ona tak w domu, ognisko domowe. Chłop był taki do wszystkiego, reprezentant na zewnątrz domu i na zewnątrz wsi. [M.W.8_k.r]

Co interesujące, te same kobiece cechy, które w gminach sfeminizowanych oceniano zazwyczaj pozytywnie, w środowiskach silnie zmaskulinizowanych były postrzegane negatywnie lub niejednoznacznie. Na przykład przypisywane kobietom „spokój i opanowanie” interpretowano jako słabość lub brak stanowczości. Badane pełniące funkcje sołtyszek lub radnych gminy w środowiskach zmaskulinizowanych podkreślały poczucie niepewności, czy są do tego odpowiednio przygotowane. Często będące w trakcie swojej pierwszej lub drugiej kadencji czuły się wyobcowane z męskich sieci towarzyskich, tworzonych przez ich bardziej doświadczonych kolegów.

Działania sołtyszek i sołtysów – różne czy podobne?

W świetle wyników omawianego tu badania działania realizowane przez sołtyski i sołtysów okazały się dość podobne. Obejmowały:

- poprawę stanu lokalnej infrastruktury technicznej (drogi, kanalizacja i wodociągi, sieć gazowa, dostęp do Internetu),
- poprawę stanu lokalnej infrastruktury społecznej oraz zagospodarowanie przestrzeni publicznej (świetlice, place zabaw, boiska, centrum wsi, porządkowanie, estetyka wsi),
- przedsięwzięcia integrujące mieszkańców (festyny, imprezy okolicznościowe),
- inicjatywy charytatywne lub pomocowe (zbiórki żywności, pomoc osobom starszym, niepełnosprawnym).

Bardziej uważny wgląd w wypowiedzi badanych sołtyszek i sołtysów pozwolił jednak wychwycić pewne ciekawe różnice. Okazało się, że mężczyźni byli nieco bardziej skoncentrowani na poprawie jakości lokalnej infrastruktury drogowej czy kanalizacyjnej, kobiety zaś częściej za najważniejszą sprawę uznawały zdynamizowanie lokalnego życia społecznego w sołectwie (integracja mieszkańców). Sołtyski nieco częściej niż sołtysi były również inicjatorkami powoływania lokalnych organizacji społecznych. Wyłącznie kobiety były organizatorkami przedsięwzięć charytatywnych i pomocowych – świątecznych odwiedzin u osób starszych i samotnych, pomocy osobom w trudnej sytuacji życiowej. Badani sołtysi również angażowali się w tego typu działania, ale rzadko sami je inicjowali. Sołtyski zwykle wykazywały się również większą niż sołtysi cierpliwością i otwartością w kontaktach z mieszkańcami. Częściej niż mężczyźni wskazywały, że mieszkańcy sołectwa zwierzają się im ze swoich prywatnych problemów:

[...] bo nawet czasem trzeba posłuchać, bo [...] coś tam się wydarzyło, to trzeba ucho nastawić i być psychologiem. [Z.D.9._k.s]

Kobiety wydawały się również bardziej niż mężczyźni skłonne do tego, żeby rozmawiać z mieszkańcami, tłumaczyć im swoje plany i zapraszać do współpracy. Częściej mówiły także o swoich działaniach, używając kategorii „my”, a nie „ja”.

Co ciekawe, badani obu płci nieco inaczej określali korzyści płynące z pełnienia funkcji sołtysa. W wypadku części respondentów – zarówno kobiet, jak i mężczyzn – sołtysowanie okazało się wstępem do obejmowania kolejnych funkcji w lokalnym życiu publicznym: startu w wyborach samorządowych i uzyskania mandatu radnego gminy lub otrzymania zaproszenia do zarządu jakiejś lokalnej organizacji. Działalność sołecka zapewnia widoczność w lokalnym środowisku, która może przełożyć się na wybieralność. Należy jednak zaznaczyć, że tego typu sytuacje nieco częściej dotyczyły mężczyzn niż kobiet. Jednocześnie tylko badane kobiety wskazywały, że pełnienie funkcji sołtysa stanowiło dla nich formę rozwoju osobistego – pozwoliło odbyć trening poruszania się w sferze publicznej i nawiązywania kontaktów z innymi samorządowcami, publicznego zabierania głosu. Dla części z nich uznanie ze strony mieszkańców pomogło wzmocnić pewność siebie i stanowiło zachętę do dalszego działania:

„Jak ty fajnie to zrobiłaś” – zaczęto mnie chwalić. [...] zaczęłam bardziej o siebie dbać. [W.Cz.2_k.s]

Trochę się dowartościowałam – to na pewno. [Z.D.1_k.s]

W kilku wypadkach pociągnęło to za sobą również zmianę relacji z mężami, którzy zaczęli traktować żony sołtyski z należytym w związku szacunkiem.

W świetle przedstawionych tu analiz można stwierdzić, że na wzrost liczby kobiet wśród sołtysów mają wpływ wszystkie trzy wyżej omówione grupy czynników. Po pierwsze, kobiety chcą tę funkcję pełnić i działać na rzecz swojej wsi. Mają ku temu różne powody, często zbliżone do motywacji mężczyzn. Badane kobiety, szczególnie młodsze, wyróżnia jednak wykorzystywanie funkcji sołtysa jako kompensującej niezrealizowane wcześniej ambicje, na przykład zawodowe. Odłożone na bok, najczęściej z powodów rodzinnych, znajdują swoje ujście w „sołtysowaniu”. Znaczna część badanych kobiet miała również zasoby społeczne zapewniające widoczność w społeczności: doświadczenia wcześniejszej aktywności społecznej, tradycje rodzinne, zawód umożliwiający nawiązywanie kontaktów z mieszkańcami. Nie były to zatem kobiety przypadkowe.

Jednocześnie obecnie łatwiej jest kobietom obejmować funkcję sołtysa, ponieważ zmniejsza się konkurencja ze strony mężczyzn. Stosunkowo słaba pozycja sołtysów w obecnym systemie samorządu terytorialnego i niewdzięczny charakter tej funkcji (brak wyraźnych korzyści finansowych, ciągle ocena działań ze strony mieszkańców, rosnące oczekiwania) sprawiają, że mężczyźni są coraz mniej zainteresowani tego typu działalnością.

Jak się wydaje, wspomniane wyżej tendencje są jednak blokowane w tych środowiskach lokalnych, które ze względu na specyfikę historyczną i inne czynniki miejscowe charakteryzują się większym konserwatyzmem w zakresie opinii na temat ról społecznych kobiet i mężczyzn. Tam, gdzie kobiety w lokalnej sferze publicznej są wciąż w zdecydowanej mniejszości, mieszkańcy częściej będą kojarzyć pełnienie funkcji publicznej jako aktywność męską.

Niezależnie od płci, badani starają się w pierwszej kolejności rozwiązać najbardziej palące problemy swojego sołectwa. Wydaje się jednak, że sołtyski w większym niż mężczyźni stopniu przywiązują wagę do wzmacniania „ducha wspólnoty” w swojej miejscowości – integrowania mieszkańców oraz wspierania osób samotnych i potrzebujących pomocy. Ich styl sprawowania tej funkcji bardziej niż w wypadku mężczyzn wpisuje się w koncepcję tak zwanego przywództwa służebnego (*servant leadership*), zakładającego między innymi umiejętność słuchania, empatię, docenianie pracy innych oraz budowanie wspólnoty (Avolio, Walumbwa, Weber 2009).

Jakościowy charakter prezentowanych w niniejszym artykule badań nie pozwala na uogólnianie ich wyników na całość populacji sołtysów i sołtysów w Polsce. Stanowią one jednak ważny krok w stronę lepszego zrozumienia współczesnych środowisk wiejskich. Niektóre z przedstawionych tu wniosków znajdują potwierdzenie w innych badaniach, na przykład łączenie wzrostu liczby kobiet wśród sołtysów ze spadkiem prestiżu i znaczenia tej funkcji (Fuszara 2006) czy wskazywanie zmiany ról społecznych kobiet i mężczyzn na wsi – z różną siłą w różnych uwarunkowaniach (Kinowska 2015). Inne czekają na weryfikację w kolejnych, bardziej aktualnych projektach badawczych. Warto byłoby przyrzeć się między innymi skutkom już ponad dziesięcioletniej obecności mechanizmu funduszy sołeckich w środowiskach wiejskich i jego wpływu na znaczenie funkcji sołtysa oraz jej dostępności dla kobiet.

BIBLIOGRAFIA

- Avolio, Bruce J., Walumbwa, Fred O., Weber, Todd J. 2009. Leadership: Current Theories, Research, and Future Directions. *Annual Review of Psychology*, 60: 421–449.
- Bartkowski, Jerzy. 2003. *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Billing, Yvonne Due, Alvesson, Mats. 2014. *Leadership: A Matter of Gender?*, [w:] Savita Kumra, Ruth Simpson, Ronald J. Burke (red.), *The Oxford Handbook of Gender in Organizations*, Oxford: Oxford University Press.

- Dahlerup, Drude. 1988. From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies*, 11(4): 275–298.
- Dzięcielewska-Machnikowska, Stefania. 1966. *Farmaceuci w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Studium Socjologiczne o feminizacji i pozycji społecznej zawodu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Fuszara, Małgorzata. 2006. *Kobiety w polityce*. Warszawa: Wydawnictwo „Trio”.
- Główny Urząd Statystyczny. 1968. *Sołectwa i sołtysi*. Seria „Statystyka Regionalna”, 15, Warszawa.
- Inglehart, Ronald, Norris, Pippa. 2009. *Wzbierająca fala. Równouprawnienie a zmiana kulturowa na świecie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Iwanicka, Joanna. 2009. *Kiedy statut nieważny? Jaka forma statutu sołectwa? Statutowe minimum*, [w:] Zdzisław Iwanicki, Hubert Iwanicki, (red.), *Poradnik Radnego i Sołtysa na 2009 rok*. Konin: Wielkopolskie Stowarzyszenie Sołtysów.
- Kinowska, Zofia. 2015. „Można zakasać rękawy”. *Aktywność obywatelska kobiet w środowisku lokalnym*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Lovenduski, Jonni, Norris, Pippa. 2003. Westminster Women: the Politics of Presence. *Political Studies*, 51: 84–102.
- Matysiak, Ilona. 2014. *Rola sołtysów we współczesnych społecznościach wiejskich. Płeć jako czynnik różnicujący kapitał społeczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Matysiak, Ilona. 2015. The feminization of governance in rural communities in Poland: the case of village representatives (sołtys). *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, 22 (5): 700–715.
- Ostrowski, Lech. 1995. *Rada sołecka w systemie samorządu terytorialnego*. Warszawa: Instytut Ekonomiki, Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy.
- Ptak, Arkadiusz. 2016. *Sołectwa w lokalnym systemie władzy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Reskin, Barbara F. 1991. *Labor Markets as Queues: A Structural Approach to Changing Occupational Sex Composition*, [w:] John Hubner (red.), *Macro-Micro Interrelationships in Sociology*. Newbury Park, CA: Sage.
- Siemieńska, Renata. 2000. *Nie mogą, nie chcą czy nie potrafią? O postawach i uczestnictwie politycznym kobiet w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Siemieńska, Renata. 2011. *Kobiety i mężczyźni – aktorzy „płynnej rzeczywistości”. Niespójności postaw, zachowań i pozycji – dwie dekady przemian w Polsce i na świecie*, [w:] Marta Bucholc, Sławomir Mandes, Tadeusz Szawiel, Joanna Wawrzyniak (red.), *Polska po 20 latach wolności*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wawrzykowska-Wierciochowa, Djonizja. 1961. *Z dziejów kobiety wiejskiej. Szkice historyczne 1861–1945*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.